

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BENDEFY, László

Fekete-Afrika portugál felfedezőinek kartográfiai hagyatéka / Cartographic Legacy of Sub-Sahara's Portuguese Explorers

Eredeti közlés/Original publication:

Geodézia és Kartográfia, 1974. No. 1, pp. 64–67. old.

Elektronikus újraközlés/New electronic publication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.001.142

Dátum/Date: 2015. április/April 11.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The new electronic publication prepared by:

B. WALLNER, Erika és BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

BENDEFY, László: Fekete-Afrika portugál felfedezőinek kartográfiai hagyatéka / Cartographic Legacy of Sub-Sahara's Portuguese Explorers, *AHU MATT*, 2014, pp. 1–9. old., No. 000.001.142, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In Public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, könyvismertetés (Günther Hamman: *Der Eintritt der südlichen Hemisphäre in die europäische Geschichte*, 1968)

African studies in Hungary, book review (Günther Hamman: *Der Eintritt der südlichen Hemisphäre in die europäische Geschichte*, 1968)

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

FEKETE-AFRIKA PORTUGÁL FELFEDEZŐINEK KARTOGRÁFIAI HAGYATÉKA

Dr. BendeŸy László

Az afrikai fekete kontinens fejlődő népeinek fokozatos felszabadítása, a gyarmati uralom megszűnése, az önálló államok alakulása ösztönösen ráirányítja figyelmünket a napjainkig még fel nem szabadult területekre, többek között Angolára és a portugálok többi kisebb-nagyobb gyarmatára. Hogyan jutott hozzá Portugália ezekhez a számára létfontosságú területekhez, milyen történelmi szálak fűzik a kis államot tiszteresénél is nagyobb gyarmataihoz?

Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik *G. Hamann*, a bécsi egyetemen a középkori történelem professzora, az Osztrák Tud. Akadémiának tagja, könyvében¹. Valljuk meg, nemcsak nekünk, az egész világ kartográfia-történészei és földrajztörténet- vagy felfedezéstörténet-kutatói számára majdnem akkora meglepetést jelent e könyv tartalma, mint amekkora újdonság volt *Tengerész Henrik* portugál hajósainak az új földek, az ismeretlen tengerek és kontinensek meglátása, megismerése, majd módszeres felfedezése.

Egy évszázadon át, talán túl is, tartott a portugál hajósok kitartó küzdelme, hogy felderítsék a Távol-Keletre vezető tengeri utakat. Ennek a hősi küzdelemnek részleteit tartalmazó iratokat évszázadokon át szigorúan zárt anyagként kezelték; csupán az utolsó évtizedekben tettek hozzáférhetővé a híres portugál Armada évkönyveit a kutatók számára. *Hamann* könyvének forrásanyaga elsősorban a lisszaboni Nemzeti Könyvtárnak ezek az eddig tabunak tekintett félezer éves kéziratái és hajózási térképei.

Mi tette szükségessé *Tengerész Henrik* nagy vállalkozását? Elsősorban a nagyon hosszú és sok veszélyt és kockázatot rejtő karavánutak kikapcsolási lehetőségének keresése. Belső-Ázsiát csakis tengeri

¹ Günther Hamann: *Der Eintritt der südlichen Hemisphäre in die europäische Geschichte. Die Erschliessung des Afrikaweges nach Asien, vom Zeitalter Heinrichs des Seefahrers bis zu Vasco da Gama*, 1968, Wien, Edit. d. Österr. Akad. d. Wiss., S. 1–477, Tafeln 1–XXIV.

úton lehetett kikerülni. Ennek a törekvésnek másik mozgató rugója az a felismerés volt, hogy az Afrika partjai mentén Indiába és a mesés Távol-Keletre vezető hosszú tengeri utak még sok lehetőséget kínálnak, s ezekből a lehetőségekből a Földközi-tenger menti rivális népek eleve ki vannak kapcsolva. Ne feledjük azt sem, hogy Portugália földrajzi helyzete a legeszményibb volt a mondott cél megvalósításához. Az Európa legszélsőbb DNy-i sarkában meghúzódó állam hajói részint jelentős térbeli előnnyel indulhattak távol-keleti útjaikra, részint eléggé hamar eltűntek az azonos érdekkörű országok hajóinak figyelő látcsövei elől. A tengeri felfedező utak további előnyeként említhetjük azt, hogy ezeken az utakon inkább csak a természeti elemek (viharok, ciklonok) ellen kellett védekezniük a hajósoknak, de e korai időkben még kevés volt az ellenséges hajó, különösen kevés a kalózhajó, melyekkel szembe kellett volna szállniuk. Még fontosabb szempont: nem kellett felkészülniük, a szárazföldön gyakori és váratlan támadásokra, amelyek ha nem is kerültek minden esetben életükbe, esetleg életük végéig rabszolgasors várt rájuk.

Így kezdődött meg a XV. század első felében egy addig érintetlen cél utáni törekvés: hajókon érni el Keletet, annak is legtávolibb pontjait. A mozgalom elindítója és éltető motorja az a naiv hiedelem volt, hogy a hajósokkal együtt Távol-Keletre tartó hittérítő szerzetesek nemcsak törzseket, hanem a fekete Afrika népeit seregestől terelik majd a kereszténység aklába. Ez az elképzelés azonban hiú ábrándnak bizonyult. A felfedezés aránylag gyorsan ment, de annál több időbe, pénzbe és vérbe került az újonnan felfedezett partok mentén kereskedelmi, hittérítői és – elsősorban – tengerészeti és katonai bázisok létesítése.

Más problémák is nehezítették a felfedezett területeken a hódítók megtelepedését. A telepések és katonák merőben idegen, sokszor szinte elviselhetetlen éghajlati és földrajzi körülmények közé kerültek. Sietve el kellett vetniük a hazuról magukkal hozott, élelmet adó Magvakat és gyümölcsöket. S míg ezek beértek? Csak a saját erejükre, ügyességükre és találékonyságukra voltak utalva. Bizonyos, hogy a portugálok kezéhez nem tapadt annyi vér, mint a spanyolokéhoz Amerikában, de az sem tagadható, hogy a portugálok is évszázadokon át a rabszolgapiacok szorgalmas emberanyag-szállítói voltak.

Hamann könyve anyagának felépítésében a vérbeli történész szigorúságával ragaszkodik ahhoz, hogy le ne tévedjen a történelemnek egykorú forrásokkal és hites régészeti leletekkel igazolható, tényekkel

kikövezett ösvényéről. Könyvéből számúzva van a hipotézisek szélesen ívelő országútja, amely sok esetben hasznosan köti össze az egymástól talán kissé távolabbinak tűnő eseményeket. De ezt csak úgy tehetette meg, hogy valóban aprólékosan felkutatta és feldolgozta az egykori portugál Armada irattárát és az azzal kapcsolatos egyéb archívumokban lappangó levéltári és térképtári anyagot.

Művét az ó- és középkori óceáni hajóutak történetével és az ezekhez fűződő, vagy ezekből fakadó legendák ismertetésével vezeti be. Majd a spanyolok által birtokolt ÉNy-i afrikai területek déli határpontjának, Cabo de Nao-nak sejtelmekben és rejtelmekben gazdag szerepére világít rá a szerző. A „semmi”, a „megszűnés” foka; az a hely, ahol az ismeretlenség, a nem-tudás földje kezdődik. Vajon készakarva terjesztették ezt a hiedelmet a spanyolok a tőlük délebbre levő területekről? Elriasztásul, elrettentésül?

S *Tengerész Henrik* portugál hajósai mégis tovább merészkedtek mind délebbre. *Henrik* herceg tengerészeti akadémiát alapít, ahonnan Európa legjobban képzett hajósai kelnek útra, hogy meghódítsák az óceánokat. Afrikát megkerülve meglátogatták a mesék és legendák földjét: Etiópiát; de – ami valóban páratlan teljesítmény volt – 1498-ban elérték Indiát, és alig negyedszázad múlva már megvetették lábukat Goában.

Sierra Leone és Libéria partjainak, valamint a Cap Verde környékének megismerése *V. Alfonz* király korában és támogatásával *Fernão Gomes* és *Fernão do Poo* nevéhez fűződik. A portugál hajók ez alkalommal hagyták maguk mögött első ízben az egyenlítőt. Ez időben a rendelkezésükre álló „legmegbízhatóbb” térkép az 1375 körül atlaszszerű kivitelben készült „Catalana Mappa” volt. Hogy ennek ellenére ilyen óriási eredményt értek el, az egyedül az „Accademia Mariná”-nak, ennek a korát szellemében, oktatási módszerében és tudományos szintjében messzire megelőző tengerészeti főiskolának az érdeme.

II. János király uralkodása idejében a hódítások folytatódtak. Igaz, hogy *Fernão Gomes* lassan kiöregedett, de mások léptek helyébe; és rövidesen felderítették, majd megszállták Angolát, Ezután *Bartholomeus Dias* utazásai következtek. A sevillai Bibliotheca Columbiana őrzi az „Imago Mundi”-nak azt a kötetét, amelyben *Dias* utazásainak leírásánál a szöveg margóin *Kolumbus* sajátkezű megjegyzései olvashatók. Ez az időpont tehát még mindig a XV. század második fele, s ekkor a portugálok indiai felfedezései tudományos és kereskedelmi vonatkozásban egyaránt közismertek.

Terünk nem engedi meg, hogy részletezzük a hódítások további menetrendjét, amely *Vasco da Gama* eléggé ismeretes felfedező és hódító útjainak leírásával és elemzésével zárul.

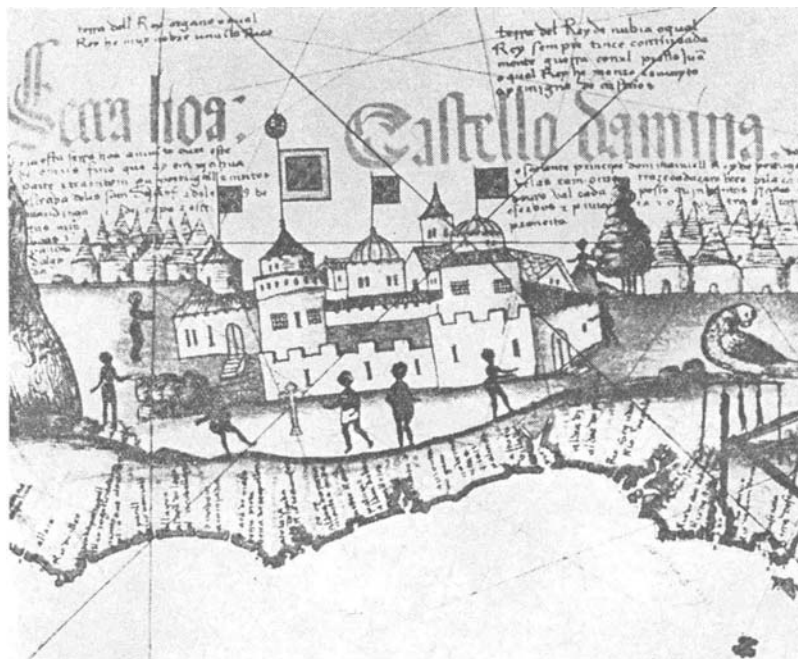
Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy *Hamann*nak közel félezer oldalas műve hármas vonalvezetésű. Közel azonos hangsúlyt kap benne az általános politikai, a tengerészeti vagy felfedezés-, valamint a kartográfia-történet. Ezt a tényt annál inkább ki szeretnők emelni, mivel a három téma a könyvben – elejétől végig – szorosan egybefonódik, és csak az utolsó előtti, 29. fejezetben kerül sor arra, hogy a szerző függetlenül beszéljen és írjon a *Cartographia Africana* ugrásszerű fejlődéséről.

Hogy csak néhány jellemző állomásáról szóljunk: egy 1483. évi Macrobius-kiadta világtérkép még a primitív, kör alakú, kettőbe osztott fantáziaképet mutatja, Európában néhány szárazföldi alakzat többé-kevésbé felismerhető határvonalával. Történik ez annak ellenére, hogy a Cap Verde (Zöld-fok) az 1440-es években földrajzilag már jól ismert, és az 1448. évi *Walsperger*-féle térképen Dél-Európa tengerpartjai nagyon részletesen kerültek a térképre. Ugyanúgy Afrika is, kb. Angoláig – helyenként erős torzulásokkal tetézve – meglepő részletességgel tűnik szemünkbe. Sok ismeretlen utazó, hittérítő és kalandor információs anyaga épült be például ebbe a térképbe; hiszen ezen a Tana- és a Tanganyika tó, a Hold-hegység (Ruvenzori) és Belső-Afrikának számos más, földrajzilag jellegzetes alakzata és tájegysége már fel van tüntetve. Több esetben helyesebben, mint az európai földrész hasonló vonatkozású részei.

Fra Mauro 1459. évi, vagy egy ismeretlen kartográfus 1483–1488 között készült Afrika-térképét vizsgálva rá kell döbennünk; hogy a mi (értsd: európaiak) kartográfia-történeti kutatásunk mennyire egysíkú. Ennek az Európa-centrikus beállítottságnak korlátaiból földrajzi helyzetük, helyzeti energiájuk szolgáltatta lehetőségeik és többletadottságuk miatt a portugálok tudtak kilépni leghamarabb. Az 1375 körül készített híres „Katalán atlasz” tudós arab–zsidó szerkesztője, *Jes Abraham Cresques*, ismerte már a Kap Naot, az európaiak által ismert világ határát és azt is, ami azon túl van. (Ne gondoljunk másra, csak arra, hogy a 842 és 844 közötti években a bagdadi kalifa híres tolmácsa, a tucatnyi nyelvet beszélő *Szallam*, majdnem két és fél évig tartó utazással derítette fel ura számára az addig ismeretlen távoli keletet². És az araboknak nem csak ez az egyetlen felfedező utazásuk

² P. Amédée Jaubert: *Geographie d’Edrisi*, II., 1840, Paris, *Recueil de voyages et de Mémoires publ. par la Soc. de Géogr.*, VI., pp. 416–420. old.

volt. Tengeri és szárazföldi utakkal igen nagy területekről szereztek bőséges földrajzi ismereteket)

1. ábra: Mina erődítménye a portugál Nyugat-Afrika legjelentősebb támaszpontja volt. Részlet az 1502. évi „Cantino-térkép”-ről: az Aranypart kikötői (Bibl. Estense, Modena)

A modenai Biblioteca Estense, egy 1502. évbeli ismeretlen portugál szerzőtől származó, feltűnően szép és részletrajzokban gazdag kéziratos világtérképet őriz. Ez a „Cantino-térkép”. Egész Afrikát ábrázolja, de a DNy-i-afrikai partokat különös részletességgel. Európának Angliától Gibraltárig terjedő, majd a Földközi-tenger térsége Jeruzsálemig bezárólag, továbbá az egész Afrika feldolgozása meglepően pontos. Az egykorú bennszülött települések házai, valamint a portugálok építette erődök nagyon szép rajzokban vannak megörökítve (1. ábra). Ez a térkép természetesen – egy sor korábbi és közel egykorú mappa információs anyagának az összesítéséből származott. Hogy csak néhányat említek az előzményekből, ilyenek: *Grazioso Benincasa* 1468. évi portolán-térképe (számos portugál nyelvű fel-

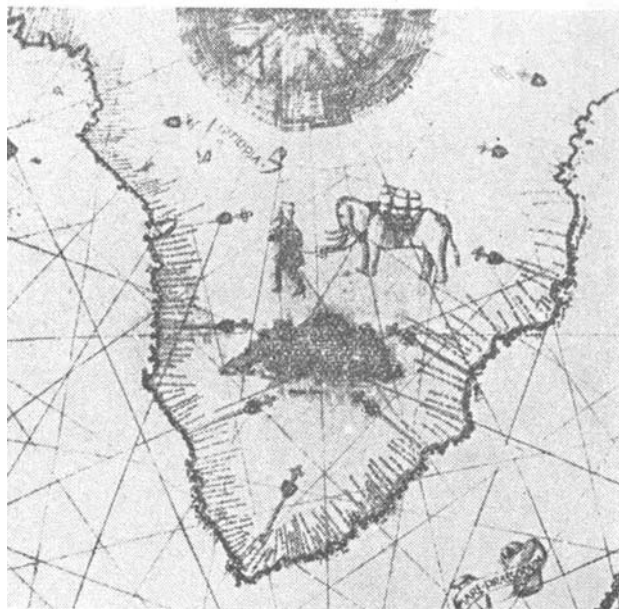
irattal); egy 1471. évi anonim portugál szerző térképe Guinea felfedezésének korából, a Niger folyó torkolati szakaszáig bezáróan: Ilyen továbbá az 1490. évből származó az a térkép („Soligo-Map”; British Museum, London), amely a Kongó vízgyűjtő területe egy részének felfedezésekor készült. Ide számíthatók még azok a *sziklarajzok is; amelyek a jelalai vízeséseknél a Kongó mentén előrehaladó portugál katonai csoportok 1500 körüli útvonalát örökítik meg.* A térképszerű vázlatokat magyarázó feliratok gazdagítják.

Természetesen rákerültek az új felfedezések eredményei a nagyobb igényű földgömbökre is. Itt csak a legrangosabb *Behaim*-glóbust (1492) említjük.

A térképi ábrázolás további emlékei között jobb és kevésbé tökéletes mappák váltogatják egymást. Említésre érdemesek az Ulmer-féle *Ptolomaeus*-világtérkép 1482-i és *Henricus Martellus Germanus* világtérképének 1489. évi kiadása. Mindegyik messzire elmarad a „Cantino-térkép” mögött. Ellenben megközelíti azt az 1500-ból keltezett, *Juan de La Cosa* által készített világtérkép Afrika részlete. Ez a térkép *Kolumbus* számára készült, és éppen ezért rengeteg adatot tartalmaz a „fekete kontinensen” is. Magának Afrikának az alakja – a „Cantino-térképhez” viszonyítva – erősen torz, de ez a körülmény nem rontotta a mappa használhatóságát.

1502-ből még két kitűnő Afrika-térképet ismerünk. Egyik a párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött „Canerio-térkép”. Portugál adatok alapján a genuai térképész-iskolában készült. Partvonalának rajza és a partok menti települések, kikötők és az első partraszállások helyét megörökítő kőoszlopok helyének jelölése kifogástalan, de a szárazföld belsejében már igen nagy elrajzolások vannak. „Etiópia” felirata például a mai Dél-Kongó helyére került. Jellemző részlete – többek közt – az Angola közép-magasságában a keleti partok felől Angola felé tartó *sószállító elefánt*, melyet kötélen egy *európai ruhájú* férfi vezet (2. ábra). Ez az ábrázolás már a portugálok tökéletes politikai berendezkedésének befejezését jelenti.

Végül utolsóként az ugyancsak 1502-ből való „Hamy” vagy „Király-térképet” említem. Szerzője ismeretlen, de kétségen kívül portugál kartográfus. A mappa világtérkép és a portugál királyi kancellária számára készült. Afrikának a mai földrajzi térképekkel vetekedő leg-tökéletesebb térképe a XVI. század legelejéről. A kaliforniai H. E. Huntington-Library (San Marino) tulajdona.

**2. ábra: Részlet az 1502. évi „Canerio-térkép”-ről: Dél-Afrika
(National Bibl. Párizs)**

Afrika felfedezésének – csupán portugál vonatkozásban is – számos egyéb muzeális, levéltári és könyvtári emléke van. Ezekből itt külön nem emlékezünk meg. Nem hallgathatjuk el azonban legnagyobb elismerésünk és csodálatunk kifejezését, amelyet *G. Hamann* évekig tartó rendszeres, módszeres és mélyen a részletekbe menő munkája valóban megérdemel.

Megjelent

Geodézia és Kartográfia, 1974. No. 1, pp. 64–67. old.